

КОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'37:[801.8:7.034.7:94(477:4)]"17"
DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).88-119](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).88-119)

Олександр Богомолець-Бараш, асп.
ORCID ID: 0000-0001-9646-2127

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ “СЛІД” У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ОСВІЧЕНОГО УКРАЇНЦЯ XVIII СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИВАТНИХ КОЗАЦЬКИХ ДІАРІУШВ)

На основі аналізу щоденників Я. Марковича та М. Ханенка досліджено семантичний простір концепту ЄВРОПА, сконструйовано його семантичні поля “Духовна культура” та “Матеріальна культура”. Для порівняння відповідних фрагментів мовних картин світу залучено щоденник П. Апостола, написаний французькою мовою, у перекладі сучасною українською. Підтверджено тезу про поліплющинність семантичних полів концепту ЄВРОПА: матеріальний і духовний складники є не ізольованими, а взаємодоповнювальними. Доведено, що назви реалій європейського побуту й культури, засвідчуючи історичну тяглість, були важливим складником мовної картини світу освічених українців XVIII ст.

Ключові слова: *концепт, ЄВРОПА, мовна картина світу, козацькі діаріуші, бароко, Я. Маркович, М. Ханенко, українська мова, ад’єктивно-субстантивні словосполучення.*

Вступ. У контексті сьогодення, коли на тлі запеклого протистояння українців ординській навалі міцнішають зв’язки України з країнами Європи, видається важливим простежити відображення історії становлення цих контактів на мовному рівні. Як зазначає В. Потульницький, українські землі й під польсько-литовським пануванням не переривали культурних та економічних зв’язків із Заходом [Потульницький 2001а: 6]. Разом із представниками польсько-литовської аристократії до німецьких та італійських університетів їздила й українська молодь. У спис-

ках студентів університетів у Лейпцигу та Віттенберзі українці фігурували вже у 1498–1534 рр., у Кенігсбергу – від 1544 р. Із кінця XVII ст. кількість студентів-українців (насамперед вихідців з української козацької держави, Гетьманщини, що обіймала дві пізніші губернії – Чернігівську й Полтавську) у Німеччині щороку зростала. Відомо про щонайменше 450 студентів з України, які навчалися в університетах та інших навчальних закладах Німеччини (Кенігсберг, Лейпциг, Галле, Єна, Страсбург, Віттенберг, Бреслау й ін.) у період із половини XVII ст. до кінця XVIII ст. [доклад. див. Нічик : 134–182]. Лєвова частка цих студентів (250) здобувала освіту в університеті в Кенігсбергу, який здавна був осередком культурних і торговельних зв'язків між Україною та Німеччиною, зокрема, слугуючи головним морським портом для українського експорту до Західної Європи [Потульницький 2001а : 7], а також у місті Кіль [доклад. див. Дзюба : 58]. Водночас, як зазначає Н. Яковенко, “після студій у протестантських навчальних закладах Пруссії, Німеччини, Швейцарії чи Бельгії юнаки нерідко простували далі – до католицьких університетів Франції та Італії, і така мандрівка тривала багато років” [Яковенко : 297]. Так, освітня подорож волинця Остафія Мушати-Охлоповського тривала 8 років, про що свідчить запис у книгах замкової канцелярії м. Володимира за 1647 р.: *меновите зе Франциеи, в которой од року 1639 през тые вси прошлие лита аж до року тепереишего студиорум кавза [задля навчання] был и зоставал* [цит. за Яковенко : 297–298].

Досить швидкій адаптації українських студентів до міжнаціонального середовища сприяли здобуті знання в Київській (нині – Києво-Могилянській) академії – загальноукраїнському центрі освіти, науки і культури XVII–XVIII ст., звідки спудеї вирушали в освітні мандрівки Європою. На відміну від “аристократизації навчання” (процесу відокремлення студій шляхетських дітей від решти), властивої західноєвропейським університетам з XVII ст. [доклад. див. Яременко 2018 : 348–349], Академія задекларувала принцип усестановості, згідно з яким вона приймала до своїх лав студентів із різних верств населення з усіх куточків України [Хижняк, Маньківський : 114–117]. Так, у XVII–XVIII ст.

в Академії навчалися вихідці з родин української шляхти й козацької старшини, серед них із Марковичів і Ханенків [доклад. див. Дзюба : 2016]. Зокрема, про останніх і йтиметься у нашій статті.

Варто зауважити, що європейська культура (передусім продукти та предмети побуту) аналізованого періоду в багатьох випадках входила до України не безпосередньо, а через посередництво Росії. Так, Я. Маркович розв'язував свої справи в Москві, М. Ханенко вивчав французьку в Петербурзі, де П. Апостол здобув освіту і тривалий час вимушено перебував. Чи не означає це, що контакти України з Європою були вторинні? Відповідь на це дає історія. Відомо, що, маючи потужну й тяглу традицію освіти, літератури й духовного життя, Україна здійснювала також, за висловленням В. Потульніцького, “просвітню культуртрегерську¹ працю” на Московщині. Унаслідок міграції значної частини української освіченої еліти з Києва до Москви відбувалася культурна експансія та європеїзація Москви як “духовної колонії Києва” [Потульніцький 2001b, 3–4]. Ця просвітницька робота дала свої плоди у вигляді нового “вікна в Європу” – Петербурга. Як приклад можна навести тогочасне російське періодичне видання *Вѣстник Европы* (1802–1830). Попри це, Київ не зачинився від впливу нових ідей і від зв'язків з Європою, зокрема через студентів німецьких та інших європейських університетів, які після навчання поверталися до України. Утім, тенденція закріпилася: Російська імперія й надалі інтелектуально збагачувалася та європеїзувалася за допомогою освічених українців, насамперед випускників Київської академії [див. також Яременко : 162].

Матеріал дослідження. З метою вивчення історії становлення концепту ЄВРОПА ми звертаємося до різноманітних мовних пам'яток. Якщо для періоду XVI–XVII ст. основними джерелами дослідження були історичні хроніки та словники [доклад. див. Богомолець-Бараш 2022], то щодо XVIII ст. фокус вивчення стає більш антропоцентричним. Ми взяли до розгляду (козацькі) діаріуші – щоденні записи, що вирізняються серед творів тогочасного мемуарного жанру (літописів, записних книг, хронік тощо) тим, що кожне слововживання в них має чітку хронологізацію.

¹ Культуртрегер – з нім. ‘носії культури’.

В. Горобець виокремив три основні різновиди цих пам'яток у XVIII ст. 1. Щоденники, що висвітлювали діяльність гетьмана; їх вели зазвичай канцеляристи з його почту. З жанрово-стилістичного погляду – це документальні хроніки, поділені за числами місяця, схожі на оповіді-репортажі (про події, пов'язані з візитами гетьмана до царя та придворних сановників). Сюди можна віднести “Діаріуш или журнал...” М. Ханенка, писаний за гетьмана І. Скоропадського в 1722 р. 2. Щоденні записи адміністративно-політичної чинності Генеральної військової канцелярії, які здійснювала група штатних канцеляристів. Ці записи за змістом наближаються до протоколів, хоча за інформаційною насиченістю та формою викладу якісно відмінні від останніх. Такі щоденники, імовірно, велися в канцелярії здавна, проте значна кількість їх утрачена. 3. Приватні, або авторські, щоденники, що їх писали високоосвічені люди для себе. Історичне значення цих пам'яток полягає в тому, що в них ми знаходимо достовірне відображення домашнього побуту, повсякдення, урядової служби козацької старшини, описи стану господарства в певні пори року, картини військових походів, нотатки про деякі суспільно-політичні події в Україні та за її кордонами тощо [Горобець 1979 : 5–6].

До авторських належить, зокрема, щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка, що охоплює період з 1719 до 1754 рр., опублікований О. Лазаревським. Загальний обсяг пам'ятки – 568 сторінок. М. Д. Ханенко (1691–1760) народився в сім'ї лубенського полковника. Освіту здобув у Київській академії. Брав участь у багатьох військових походах, тривалий час працював у Генеральній військовій канцелярії. Згодом обіймав посаду Стародубського полкового судді (1727–1736), обирався членом Генерального суду (1740) Неодноразово виїжджав у складі українських депутацій до царського двору [Горобець 1972 : 103].

Щоденник Якова Марковича – своєрідний документ епохи, який охопив безпрецедентно тривалий час – рівно пів століття (1717–1767) Генеральний підскарбій Я. А. Маркович (народився 1696 р. на Чернігівщині, помер 1770) – один із найосвіченіших українців XVIII ст., старший сучасник Григорія Сковороди, випускник Київської академії, письменник і державний діяч. Автор

щоденника знався на медицині, писав вірші, перекладав з єврейської, латинської, польської і французької мов, з 40-х рр. був постійним передплатником паризьких газет [доклад. див. Гнатюк : 109–110; Дзюба 2016 : 66]. Рукопис щоденника налічує десять книг загальним обсягом 1932 арк., із яких опубліковано 951 арк. (записи за період з 1717 до 1740).

Для порівняння відповідних фрагментів мовних картин світу ми розглянули також щоденник Петра Апостола, сина гетьмана Данила Апостола, – невеликий рукопис (охоплює період від травня 1725 р. до серпня 1727 р.), написаний французькою, яка була мовою аристократії при царському дворі в Петербурзі, куди потрапив П. Апостол ще хлопчиком і де перебував як заручник у князя О. Меншикова. Там він провів свою юність, здобув освіту: добре володів французькою, німецькою й італійською мовами; працював, виконуючи дипломатичні та перекладацькі обов'язки. Для нашого дослідження пам'ятка цікава тим, що в ній, попри невеликий обсяг, описано повсякдення освіченого українця на чужині, передано подробиці приватного, ділового і світського життя автора, якому була не чужа європейська культура того часу. Крім того, цей щоденник можна сприймати як сполучну ланку між діаріушами Я. Марковича та М. Ханенка, адже П. Апостол знав їх обох, бо всі вони належали до спільного кола козацької еліти, яку прагнула контролювати російська верхівка в Москві та Петербурзі. Українською мовою щоденник опублікований у перекладі В. Шевчука (МУД, 325–369).

Об'єкт дослідження – лексика (приватних) козацьких діаріушів. **Предмет дослідження** – специфіка ад'єктивно-субстантивних словосполук (АСС) та інших лексичних одиниць на позначення європейських реалій у межах семантичних полів “Матеріальна культура” й “Духовна культура” концепту ЄВРОПА.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Актуальність вибору проблеми визначила мету дослідження: з'ясувати специфіку АСС та інших лексичних одиниць на позначення європейських реалій у межах семантичних полів “Матеріальна культура” й “Духовна культура” концепту ЄВРОПА.

Для реалізації мети потрібно виконати такі завдання: 1) виявити в аналізованих текстах АСС, що засвідчують зв'язок із Європою в

культурній площині; 2) на основі виявлених лексичних одиниць побудувати семантичні поля “Матеріальна культура” й “Духовна культура” концепту ЄВРОПА; 3) з’ясувати ступінь значущості європейської культури та специфіку вербалізації її відповідних понять у мовній картині світу освічених українців XVIII ст.

Методи дослідження. З метою виконання поставлених у статті завдань ми скористалися методом аналізу семантичного простору концепту, зокрема семантичних полів (СП), до складу яких входять семантичні субполя (ССП), що передбачає групування досліджуваної лексики за ідеографічним принципом, і, своєю чергою, уможливило реконструкцію мовної картини світу [доклад. див. Дячук : 12–16]. Тексти пам’яток розглянуто з позицій комбінаторно-культурологічного і комбінаторно-когнітивного підходів до опису АСС [доклад. див. Дидик-Меуш].

Аналіз праць із теми дослідження. Лексику козацьких діаріушів докладно проаналізовано в монографії В. Горобця “Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.” [Горобець 1979]. Водночас з огляду на час написання (1979) ця праця не позбавлена радянської специфіки, зокрема постійного акцентування на зближенні України з Росією в аналізований у дослідженні період, на спільних рисах української та російської мов, на підпорядкуванні української культури російській тощо.

Мову щоденників Я. Марковича та М. Ханенка ґрунтовно висвітлено в контексті староукраїнської літературно-писемної традиції та мовної свідомості освічених українців XVIII ст. і найвідомішого з них – Г. Сковороди [Гнатюк].

Козацькі діаріуші – об’єкт ґрунтовних історичних досліджень. О. Дзюба розглянула щоденники П. Апостола, Я. Марковича, М. Ханенка та С. Лашкевича крізь призму здобутої ними освіти, інтелектуальних інтересів, духовних запитів і дозвілля козацької старшини [Дзюба : 2003; 2016; 2017; 2018], простежила специфіку вживання лексем на позначення понять “Україна” та “Малоросія” в наведених творах мемуарної літератури XVIII ст. та особливості індивідуального стилю їх авторів [Дзюба : 2015; 2020].

Проте досі лексеми на позначення тогочасних європейських реалій не були в названих текстах об’єктом окремого вивчення, що й зумовлює наукову новизну нашого дослідження.

Переважно йдеться про номінаційні ад'єктивно-субстантивні словосполучення із відтопонімним атрибутивним компонентом, що вказує на певну європейську країну. Як зазначає Г. Дидик-Меуш, “номінаційні АСС формують найчисельнішу групу в межах *композиційно невільних vs мовно вільних* АСС і функціонують як спеціальні назви різних галузей життя та діяльності українського суспільства XVI–XVIII ст.” [Дидик-Меуш : 283]. Дослідниця виокремила найбільші групи номінаційних АСС відповідно до текстів пам'яток зазначеного періоду: юридичні, географічні, адміністративно-територіальні, військові, релігійні, ботанічні, торгово-економічні, медичні, мінералогічні та побутові назви [Дидик-Меуш : 283–295]. Так, у межах групи “Побутові назви” нашу увагу привернули номінаційні АСС зі стрижневим субстантивом *вино* та ад'єктивом, що вказує на європейське походження напою, зафіксовані в “Лексиконі латинсько-слов'янському” (1718–1724) І. Максимовича: *вино італійське, ренське вино, сикилійське вино* [див. Дидик-Меуш : 294–295]. Із нашим дослідженням також корелюють АСС, які входять до групи “Ботанічні назви” і містять відтопонімний ад'єктив *італійській (італійский)*: *вербіє італійське, кроп італійський, морков італійська, орґхь італійській, осеть італійській* [цит. за Дидик-Меуш : 290].

У монографії “Комбінаторика української мови XVI–XVIII” Г. Дидик-Меуш простежила такі напрями дослідження АСС, як власне лінгвістичний, психолінгвістичний, лінгвокультурологічний і лінгвокогнітивний [Дидик-Меуш : 167–176]. Зокрема, дослідниця звернула увагу на сучасні лексико-семантичні дослідження Л. Гумецької, В. Німчука, Є. Єдлінської, Л. Гнатюк, Г. Межжеріної, Т. Крехно та інших, у яких поєднано елементи лінгвокультурології та лінгвокогнітивістики [Там само : 176]. Як приклади дослідження атрибутивної панорами українського тексту XVI–XVIII ст. Г. Дидик-Меуш наводить комбінаторно-культурологічний і комбінаторно-когнітивний опис АСС, які мають у своєму складі субстантивні компоненти *душа, серце, умысль* – “концепти, що слугують відображенням загального культурного спадку українців і релігійно-богословської традиції” [Там само : 177].

Утім, у нашому дослідженні розглядаємо не лише духовний складник культурного спадку українців, а і його матеріальний компонент. На думку Г. Войтів, назви одягу належать до лексики, тісно пов'язаної з матеріальною культурою народу, що, своєю чергою, є виявом рівня розвитку духовної культури [Войтів : 1]. Дослідниця проаналізувала найменування одягу в пам'ятках XIV–XVIII ст. як макрогрупу лексичної системи тогочасної української мови, що “становила в основному сформовану її органічну підсистему” [Там само : 20]. Г. Войтів, зокрема, звернула увагу на значну семантичну організованість тематичних груп, підгруп і мікрогруп лексики, яка виявляється в однаковій лексичній сполучуваності (наприклад, модель іменник + прикметник-конкретизатор), і наявність спільних мотиваційних ознак з виникненням мотивованих назв: “матеріал”, “частина тіла”, “зовнішня ознака”, “функція” [Там само : 20–21].

Козацькі діаріюші (крім щоденника П. Апостола) писані староукраїнською літературною мовою, загалом чистою від полонізмів, досить близькою до живої народної мови (особливо приватні записи), із прагненням відійти від штучної старокнижності в оповідних стилях (діаріюші про подорожі гетьмана), хоча зі збереженням усталеного традиційного оформлення у стилі актоводілового писання (діаріюші Генеральної військової канцелярії) [Горобець 1979 : 7].

Показово, що В. Горобець у своїй праці “Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.”, відзначаючи розмаїття словникового складу щоденників, найважливішими вважав лексичні масиви, що відбивали такі сфери матеріальної культури, як сільське господарство й тодішнє промислове виробництво (вони і становлять самостійні розділи праці). Натомість іншим групам лексики (суспільно-політична та адміністративно-територіальна, соціально-економічна, військова, освітня тощо) присвячено розділ наприкінці [Горобець 1979 : 9].

Взаємовплив матеріальної й духовної культури простежив М. Яременко. На його думку, набуті знання й інтелектуальний багаж допомагали їхнім носіям (освіченим українцям XVIII ст.) не лише робити кар'єру, служити вітчизні чи здійснювати просвітницьку діяльність, а і сприятливо впливали на їхній зовніш-

ній вигляд та побутові звички [Яременко : 117]. Зокрема, ідеться про культуру вживання чаю, кави та вина серед церковної еліти XVIII ст. Наприклад, автор зазначає, що найпізніше від середини XVIII ст. кавовий напій добре знали церковні кола, про що свідчить звичне утворення від слова *кофе* прикметників на позначення кольору (див. *платокъ италіанскій кофейный* (1767)) [Яременко : 130–131]. Дослідник убачає безпосередній вплив освіти на гастрономічні уподобання саме в культурі вживання чаю. Механізм був такий: випускники Київської академії, здобувши освіту й прийнявши церковний сан, виїжджали у XVIII ст. (особливо в першій половині) до Росії, де підтримували зв'язки з Києвом, передаючи новини та надсилаючи поштою цінні пакунки, зокрема, з чаєм [Там само : 162]. Традицію ввічливого обміну подарунками на знак поваги простежуємо й у листуванні Я. Марковича в період його перебування в Москві: він теж надсилав родині та друзям в Україні заморські продукти, чайні чи тютюнові презенти, а також іноземні книжки.

Доступ до вишуканих фізичних насолод мали особи з високим соціальним статусом і статком, насамперед настоятелі монастирів (дуже рідко – монастирська верхівка) [див. Яременко : 151–152]. У контексті нашого дослідження до таких осіб належить козацька еліта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згадки про європейські реалії в діаріюшах зумовлені особливостями індивідуального стилю кожного з авторів, їхніми інтелектуальними інтересами та запитам, а також матеріальними потребами. Наприклад, Я. Маркович приділяв багато уваги побутовим справам (своїм щоденним записам він дав назву *протоколь домашній*), описував перебіг хвороб і засоби їхнього лікування, докладно писав про участь у військових походах, випишував фрагменти новин.

СП “Матеріальна культура” → ССП “Вина й оковита”. Представники козацької старшини знали на винах, оскільки не лише споживали їх, а й виробляли міцні напої та торгували ними, про що свідчать численні згадки про різноманітні, насамперед європейські, вина та інші види алкоголю [див. також Горобець 1979 : 40].

Найчастіше згадується волоське та угорське вина: *По вѣдомости Мартина показалось: ... А вина бариль: <...> волоского отъ ясневел. одно* (М. I, 284, 10.09.1925), *На всякое утро на тщицй жолудокъ по 100 капель у винъ венгерскомъ примать* (М. II, 273, 25.01.1729), *Полковникъ Вишневскій пріехалъ въ Глуховъ и при немъ вина венгерскіе многимъ числомъ для ея величества вивезеніе зъ Венгеръ* (М. III, 76, 6.01.1731).

Для виміру об'єму вина Маркович послуговувався угорською мірою вин – анталом (барило місткістю 60 пляшок), поширеною в Токаї, де й виробляли славнозвісні токайські вина. У цьому смаки Марковича збігалися з уподобаннями його старшого сучасника – Григорія Сковороди, члена токайської комісії (див. URL: <https://theheartofwine.com/vynnymy-slidamy-skovorody/>). Варто зазначити, що АСС *венгерск[ое] вино* слугувала оцінним маркером ще наприкінці XVI ст. – так, у сатиричній “Промові” Івана Мелешка вона вжита в контексті іронічного порівняння зі ще дорожчим італійським сортом вина: *А за моей памяти прысмаков гетых не бывало!.. <...> Вина венгерского не зажывали перед тым. Малмазию скромно пияли, медок и горьлочку дзюбали* (Мел., 1589 р.).

Полюбляв Я. Маркович і французькі вина й горілку: *Кутлиismo вина бутилокъ плетенихъ б буркгунского...* (М. I, 203, 21.02.1725), *По вѣдомости Мартина показалось: бутилокъ плетенихъ именно: зъ бургунскимъ 3... зъ водкою француз. б* (М. I, 284, 10.09.1725); *Сегодня рано ездилъ я въ гетманскій дворъ, а оттолъ въ склепъ, где насипалъ вина зъ бочокъ, доброго по 6 квартъ, фран. и гиш. по..., а всего пудро насипалъ по 2 фляши разного, да бутилокъ доброго по 5, да француз. 2 бутилки, да зъ антала, изъ барила и зъ барильца по бутилцъ* (М. III, 231, 6.10.1732).

До Марковичевих уподобань належали також німецькі й іспанські вина: *Климъ да Вѣжескій зговорились зъ грекомъ и наляли в городъ склепу половину... а вимовили то, чтобъ ему мое вино нѣмецкое шинковать...* (М. III, 152, 29.12.1731); *Стар. Крисковскій Шихъ повернулся зъ Кенъшперга и привезлъ 3 бочки вина нѣмецкого, 12 штукъ штамету, сахару лідового швабского и карунокъ золотихъ лот...* (М. III, 192, 11.05.1732), *да имъ же вельглемъ кутить 20 галіонокъ гишпанского вина* (М. II, 327–328, 18.10.1729 р.); згадано польську горілку: *...а Левашову гданскихъ водокъ пuzдерко послалъ...* (М. III, 33, 6.06.1730).

В. Горобець виокремлює також специфічні назви європейських вин, зафіксовані в щоденниках Я. Марковича та М. Ханенка. Наприклад, *понтакъ* – “французское крепкое вино, названо по имени города во Франции, в Нижне-Пиринейском департаменте”: *Ездили до слободи нѣмецкой, где випили понтаку бутылку* (М. I, 293, 1729); *фронтиніакъ* – “мускатное французское вино”: ...*включень листъ до Демяна... о покупцѣ фронтиніаку* (М. I, 291, 1725), *Отправлено вино фронтиніакъ въ Глуховъ* (X., 42, 1732) [Горобець 1979 : 40].

Заради справедливості додамо, що Я. Маркович, окрім європейських вин, згадував і про українське: *Объдалисмо въ дому, а по объдѣ ездить я до склепу, где насыпали вина кіевского бутылкохъ 11...* (М. II, 282, 17.04.1733).

Варто зазначити, що вино було популярне також серед церковної еліти XVIII ст. [доклад. див. Яременко : 139–151]. Про це, зокрема, свідчать реєстри майна духовенства, де зафіксоване розмаїття кубків, склянок, чарочок, призначених для вживання хмільних напоїв. Цей коштовний посуд зберігався в “погребцях” – своєрідних “мінібарах” – скриньках із замком, створених для зберігання кришталевих чи скляних пляшечок різної місткості. Наприклад, у реєстрі майна Христофора Чарнуцького 1726 р. згадано *2 погребца нѣмѣцкихъ с хрустальными склянницами* [Яременко : 140], а серед речей видубицького ігумена Сифа Гамалії 1767 р. фігурує *[по]гребецъ шліонскій жолтій* [цит. за Яременко : 140–141]. Загалом, київське духовенство вживало вина з різних країн Європи: Угорщини, Волощини, Німеччини, Франції... Так, лише від 21 серпня 1759 р. за розпорядженням київського митрополита Арсенія (Могилянського) було закуплено *тры антали вина вѣнгерскогъ* (понад 186 л), а в 1767 р. Слуцький настоятель Павло надіслав у Київ *вина барилко малое французскогъ називамогъ пѣкардѣ* та *вина барилко французскогъ старогъ ординарійногъ* [цит. за Яременко : 146].

ССП “Харчові продукти й тютюн”. У лексичному складі діаріюшів на тлі назв національних культурних виробів вирізняються слова на позначення нових реалій, які з’явилися в побуті

заможного козацтва і старшини у зв'язку з поживленням торговельно-економічних і культурних відносин України з Європою [Горобець 1979 : 28].

З-поміж багатьох номінацій різноманітних харчових продуктів можемо виокремити ряд найменувань європейського походження, уживаних і на позначення продуктів, виготовлених за відповідними європейськими рецептами.

Навіть у відрядженні, під час походу, Я. Маркович та його товариші не відмовлялися від вишуканих страв: *Объдалисмо у себе зь Худолгемь и Тарновіотомь и Синдаровскимь, а по объдѣть приходиль до нас Діонетъ и готоваль зупъ п. Михайлу французскій* (М. II, 37, 2.05.1726) Не забував автор щоденника і про своїх родичів, надсилаючи їм у т.ч. заморські харчі: *До сестри писаль и послаль икри, битой камбали, каракатиць и колбась пару нѣмецкихъ...* (М. II, 18.10.1726) Я. Маркович підтримував постійні контакти із представниками знаті, чиновниками, посадовцями тощо, із дипломатичним хистом вирішуючи різноманітні справи (зокрема й щодо становища його родини). Як заведено, деякі листи супроводжувалися й матеріальною вдячністю: *<... > а при листъ и табаку англинского картузь послалемъ...* (М. II, 22.01.1729).

До вподобань козацької еліти також належали: – французький тютюн: *Зь Крисіокъ пріехалъ коберникъ... да привезлъ мнѣ табаку носного à la violette стоплчикъ* (М. III, 363, 10.04.1734); Пол. Луб. *Купиль за мои денѣги и отдасть мнѣ табаку носного à la violette прутиковъ 8* (М. III, 399, 28.10.1734), – голландський сир: *Був в одного купця й купив 22 фунти голандського сиру по 12 к. фунт* (А., 2.08.1726), – французький хліб, часто згадуваний у щоденнику М. Ханенка: напр., *За хлѣбъ французкій бѣлий 4 к.* (Х., 15.11.1732).

У щоденниках фігурують і специфічні європейські назви борошняних ласощів, наприклад, *марцепанъ* (пол. Marzipan < іт. marzapane) ‘вид солодкого печива’) та *пѣрникъ* (пол. Piernik ‘тісто, печене з медом і перцем, медівник): *При концу объда давано мерцепаны* (ХТ, 163, 1719), *Послала жена сестрѣ... пѣрниковъ ящикъ* (М. III, 122, 1731). Відомо, що лексема *марцепанъ* засвідчена в українських пам’ятках вже в XVI–XVII ст. у формі *марципанъ* [Гриценко : 126].

ССП “Коні та збура”. У XVIII ст. основним сухопутним транспортним засобом були коні й, відповідно, кінні екіпажі (коляски, карети тощо). Записи в щоденнику свідчать, що Я. Маркович знався на конях, найчастіше обирав німецькі породи: *По объѣдъ ездилемъ до швакгра п. Якова и оглядали коней продажных нѣмѣцкихъ по 100 р.* (М. III, 122, 22.07.1731); *Купилемъ коня верхового карого, нѣмецкого, у Бублика Чернѣг., за 60 р.* (М. III, 131, 6.09.1731).

Так само, як зараз – автівки, коні потребували догляду й додаткових аксесуарів, основним із яких було сідло – кулбака. Я. Маркович користувався, вірогідно, найякіснішими – німецькими й англійськими – сідлами: *Родитель подарилъ мнѣ перстенъ шмаракгдовий зъ 6 діамантиками, на благословеніе; такъже и кулбаку нѣмецкую* (М. I, 234, 19.05.1725); *Сегодня ездилемъ рано въ слободу нѣмецкую, где зъ сѣделникомъ сторжжился кулбаку англинскую дѣлать за 7 р.* (М. II, 244, 23.08.1728), *Привезлъ Камѣнскій кулбаку нѣмецкую, чили аглинскую, за р. здѣланную* (М. II, 248, 14.09.1728).

В. Горобець звертає увагу на появу нового європейського слова на заміну словосполучки *корм для коня* – *фуражъ* (фр. Fourrage), зафіксованого, зокрема, в щоденнику М. Ханенка (X., 32, 1722) [Горобець 1979 : 27].

Запрягали коней у коляски, які також мали виправдати витрачені кошти якістю й надійністю: *Сегодня рано ездилъ в тельжнѣй рядъ и купилъ англинскую коляску за 22 р. и 2 ведра вина простого* (М. II, 285, 19.03.1729).

Цікавим є деонімізоване запозичення *берлинъ*, *берліна* (фр. berline), яке вживали на позначення виду карети і Я. Маркович (*берлинъ з глосю роспашная коляска*), і М. Ханенко [цит. за Горобець : 102]. Як назва дорожнього екіпажу ця лексема запозичена із фр. *Berline* ‘чотиримісний екіпаж’ (відома із XVII ст.) чи нім. *Berline* ‘берлінська карета (дорожня карета з відхидним верхом)’ (ЕСУМ, 175). Найбільшого поширення лексема з цим значенням набула на початку XVIII ст. Відповідне вживання її зафіксоване в щоденнику М. Ханенка: *Были ми у графа... который насъ своєю берлиною отослал аж до кватери* [цит. за Гриценко : 159].

ССП “Дозвілля і побут”. Я. Маркович вельми полюбляв грати з товаришами в карти, тож не пропустив нагоди придбати німецькі карти: *По обгдѣ ездилемъ въ слободу нѣмецкую, гдѣ отобралемъ часи золотіе, за которіе заплатилемъ 5 р. 20 а., да въ купчина купилемъ табаку картуазного 2 фунта за 1 р. и карти нѣмецкіе за 8 копѣекъ* (М. II, 240, 28.08.1728) Із записів у щоденнику відомо, що автор щоденника грав на лютні (*Лютню взялиемъ и настроилемъ и, впервое, игралемъ* (М. I, 186, 12.01.1725)), купував італійські струни: *Сегодня купилемъ атласу блакитного на полушляфрокъ, китайского, аршинъ по 30 а., а всего аршинъ 8; да купилемъ въ иноземца струнъ римскихъ перевиванихъ 2 за 10 а. <...>* (М. II, 244, 21.08.1728), *Сегодня ходилемъ въ лавки и купилемъ... струнъ римскихъ 6 по 2 а. <...>* (М. II, 250, 27.10.1728).

Я. Маркович мав уявлення про європейський побут, про що свідчить запис, зроблений під час військового походу: *...были у наипа дому, где наитъ трактоваль водкою. Изби у его висланные коврами и рогожами гиланскими, а столъ и стулля подобіемъ иноземскимъ европейскимъ...* (М. II, 55, 7.06.1726). Виробами німецьких майстрів користувався М. Ханенко: *даны въ направу Евдашки, слюсара погарского, сыну, шабля, кружички, замковъ 2 нѣмецкихъ отъ дверей, замковъ одъ скринь* (X., 20.04.1733).

ССП “Тканини й одяг”. У діаріюшах широко відображені назви тканин (полотняних, вовняних, бавовняних, шовкових тощо), серед них – назви європейських тканин, зафіксовані в різних джерелах української мови ще в XVI–XVII ст. [доклад. див. Богомолець-Бараш 2023]. В. Я. Горобець виокремлює в діаріюшах такі АСС зі стрижневим субстантивом *полотно*: *полотно галанское, полотно швабское*. Словосполука *полотно галанское* співвідноситься зі словом *канефасъ* (голл. *Kanefas*), що позначало біле полотно, продуковане в Голландії: *Купиль бѣлого канефасу штуку* [Горобець 1979 : 50–51]. Окремо дослідник звернув увагу на назви вовняних тканин, завезених із-за кордону: *сукно французское/французское*. Наприклад, М. Ханенко записав: *Покроень мнѣ кунтишь зъ сукна французского* [Там само : 52].

Наслідуючи моду в аристократичних колах, представники козацької старшини купували якісні європейські тканини для пошиву одягу. Зокрема, це тканини з: – Франції: *Якова Дуброву щитали и покупки отобрали въ Гданску купленніе:... сукна французского портищъ на 2...* (М. III, 70, 11.12.1730), *Покроень мнѣ кунтищъ зъ сукна французскаго кравцами погарскими* (X., 5.03.1733); – Голландії: *По обѣдѣ былъ у Тургенева и, по лавкахъ ходя, купилъ кофе, штуку полотна голландского ('голландського')*... (М. III, 131, 2.09.1731); – Італії: *Купилъ я у грека Петрактя Нѣжинского... оксамиту венецкого полъ локтя за 7 зол.* (М. III, 252, 20.12.1732); ... *приказъ даль... да за дуклю венецкую алую² заплатитъ 4 р. да 60 к.* (М. III, 318, 6.09.1733); – Німеччини: *Отданы денги Роману Янченку за полотно швабское 12 р.* (X., 28.06.1742), *Покроено Алексію и Василю двѣ епанчи нѣмецкихъ зъ парусного полотна 18 аршинъ* (X., 24.02.1732); – Англії: *Былъ у англійскаго купца Ducker'a. Купилъ у него 18 локтей драгету (drouget) на одежду* (A., 7.07.1726).

В. Горобець відзначає також ряд інших специфічних європеїзмів на позначення іноземних, переважно тонких шовкових дорогих, тканин, які фігурують у діаріюшах: *фанелья* (англ. flanel), *штаметъ* (нім. Stamet), *штофъ* (нім. Stoff); *гарнѣтура* чи *гредитуря*, *гредитуря* (від фр. Gros de Tours → нім. Garnitur), *крепа* (фр. crêpe), *репсъ* (фр. Repe), *наплінъ* (фр. Pipeline), *грисета* (фр. Grisette), *люстрина* (фр. lustrine) [Горобець 1979 : 54–58].

Вірогідно, тоді, як і зараз, попитом користувалися німецькі вироби як надійні і якісні: *Петру кухару Вѣжескій купилъ каванъ нѣмецкій, сѣрого сукна, за 2 р., зъ полуполтиною* (М. II, 243, 16.08.1728), *Сегодня чоботи заплатилемъ нѣмецкіе за 30 а.* (М. II, 291, 4.04.1729) Про ціннісне сприйняття європейського (німецького) одягу свідчить і те, що М. Ханенко, піклуючись про меншого сина Івана, *прибрал его въ Нѣмецкое платье* (на думку О. Бодяньського, тоді це вважалося прогресивним кроком)³.

² Дукля – ‘шовкова тканина, виткана вдвоє густіше за китайку’ (СЛУМ, в. 8, 227).

³ Цит. за О. Бодяньським. Див.: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan23.htm>.

За свідченням М. Ханенка, представники різних націй, зокрема європейських, які брали участь в урочистостях у Москві, розрізнялися стилем одягу, про що свідчать відповідні прислівники: *За тимъ судномъ еще многіе судна ишли, зъ которыхъ въ еднихъ разныхъ націй жолнѣрскихъ строемъ, то есть, по Турецку, по Гишпанску, по Голляндскому, по Французскому, по Польску, по Венгерску, по Перску убранные персоны, въ другихъ по ксіондзовску Римской и инныхъ сектъ устроеные, сидѣли особы* (ХЖ, 31.01.1722).

СП “Духовна культура” → ССП “Наука й освіта”. Утім, не лише побутом обмежувалися автори щоденників у своїх записах, як може часом здаватися з доволі одноманітних і сухих нотаток про ведення господарства. Наприклад, Я. Маркович стежив за науковими новинками, зокрема він, як і М. Ханенко, цікавився новочасними метеорологічними приладами: *Алексѣй принюсъ отъ Ханенка barometrum и thermometrum, за полтора рубля* (М. II, 222, 12.04.1728) [доклад. про наукові інтереси мемуаристів див. Дзюба 2018 : 483–513]. С. Гриценко наводить цей приклад як зіставлення появи певної реалії та її фіксації в текстах – у 1644 р. італійський учений Еванджелісто Торрічеллі створив ртутний барометр, а вже на початку XVIII ст. відповідна лексема *барометрумъ* була зафіксована у “Щоденнику Марковича” [Гриценко : 114]. Цікаво, що П. Апостол, вірогідно, мав змогу випробувати цей прилад навіть раніше за Я. Марковича та М. Ханенка, про що свідчить запис у його щоденнику: *Був у Mr. Mathieu, де домовився із одним французом, щоб він зробив мені барометр на 3 р[ублі] 10 к[опійок] і 1 р[убль] у завдаток* (А., 342, 3.11.1725).

В. Горобець звертає увагу на назви реалій, пов’язаних із розвитком освіти і науки, засвідчені в діаріюшах, – найменування звань і посад учених: *доктор медицини, кандидат juris prudentiae, профессор физики*; навчальних дисциплін: *арифметика, астрономія, географія, геодезія, геометрія, логика, математика, історія, медицина, граматика, реторика* та ін.; іноземних мов: *языкъ /латинскій/, /нѣмецкій/, /французскій/, /славенскій/* [Горобець 1979 : 102].

Записи в щоденнику М. Ханенка також свідчать про те, що освічені українці перебували в курсі наукового життя [доклад. див. Гнатюк : 122]: *Данъ реестръ книгъ латинскихъ господину учителю Крафту, которіе за моремъ покутить, а именно: Cluverii introduction in universam geographiam – 12, Celarii Geographia antiqua et nova – 12 (X., 67, 1732 p.), за атлясъ съ картинами и за географію нѣмецкую 2 р. 50 коп. (X., 257, 1745).*

Дбаючи про освіту свого сина Василя, М. Ханенко у 1746 р. послав його на навчання в німецьке місто Кіль. Збереглися Ханенкові листи до сина в Європу з настановами як щодо поведінки, так і зовнішнього вигляду [доклад. див. Дзюба 2003 : 57]. Зокрема, М. Ханенко наголосив на важливості вивчення іноземних мов: *Обучаться же тебѣ Латинскаго и Французскаго языковъ, не забывая и Нѣмецкаго... та багатьох інших дисциплін: ...церковной и свѣтской генеральной и партикулярной исторіи, такожъ ученію поэтики, реторики съ стилемъ, логики, физики и метафизики, арифметики, логистики и астрономики, геометрії, тригонометрії и геометрії практики, т. е., геодезії, архитектуры воинской и гражданской, географіи, этики, экономики, политики, юриспруденціи и механики...⁴. Також він застеріг сина від спілкування з *грасантами* (так називали французів) і нагадав йому про мету поїздки в чужі краї – *что б ты там всяких честныхъ наукъ изучився и наставився, яко между полетическими народами во всякихъ же изрядныхъ нравахъ и обхожденіяхъ возвратился к намъ отмынный нежеси был, и нас бы своимъ добронравьемъ и обучениемъ удовольствовал* [цит. за Дзюба 2016 : 58]. Побоювання Ханенка, ймовірно, ґрунтувалися на поширеному уявленні про чужі землі, одне з яких відображене в листі ієромонаха Іова Чарнуцького, настоятеля посольської церкви в Кілі (1744–1748), який у листі до М. Ханенка схарактеризував Німеччину як *растленную землю* [цит. за Дзюба 2003 : 61].*

ССП “Медицина”. У своєму щоденнику Я. Маркович систематично записував лікарські рецепти і поради, що засвідчує

⁴ Цит. за О. Бодяньським. Див.: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan23.htm>.

його зацікавлення медициною. Зокрема, він практикував очищення шлунку (“пургацію”), що було відомою профілактичною процедурою в освічених колах, яка базувалася на поширеній у європейській філософії та “академічній медицині” XVII–XVIII ст. думці про важливу роль рідини в людському тілі [доклад. див.: Яременко : 136]. Ми розглянули працю “Лікарські та господарські поради XVIII ст.”, у якій уміщено різноманітні лікарські рецепти й описи ліків. Такі посібники були призначені для освічених і заможних людей, оскільки, по-перше, до порадників часто переписувалися тексти з тогочасних наукових медичних видань. По-друге, самі інгредієнти, про які йшлося (угорське вино, прянощі тощо), були вельми дорогі [Яременко : 133].

Ми зафіксували низку номінаційних АСС на позначення інгредієнтів ліків із ад’ективом, який засвідчує європейське походження названих складників: *терпе(н)тини* ⁵*венецькой полтора лота; возми те(р)пе(н)тини венецькой ло(ж)ку* єдну; *зелія мяти грецькой, скуроть волоски(x) зелени(x), сухи(x) и уте(р)ти(x); кореня кропу воло(с)кого; Плястерь норемберський аутентичний; Пля(с)терь пруски(й), аegyptako, або пластерь, котори(й) прускимъ називае(т)ся* (ЛГП).

ССП “Мистецтво”. У Петербурзі козацька старшина відвідувала різні культурні заходи – придворні опери та вистави. Наприклад, генеральний обозний Я. Лизогуб разом із М. Ханенком були *въ комедіалномъ домъ на оперъ италіанскою, на которой и дѣвки италіанки и кастратъ при музикъ италіанскою же пѣли преизрядно* (X., 284, серпень 1745); *были на комедіи французкой* (X., 7.10.1745), *Надъ вечери знову были въ дворцъ и въ оперномъ домъ на нѣмецкой комедіи* (X., 20.06.1749). Разом із бунчуковими товаришами М. Ханенко був присутній на придворних прийомах: *...мы между бригадирами, сидѣли и обѣдали, а при томъ италіанская вокальная и инструментальная играла музыка... <імператриця> послѣ съ его імпе-*

⁵ Терпентина – те саме, що терпентин – ‘смолиста пахуча рідина, що виділяється із стовбура хвойного дерева під час його надрізування і складається зі смоляних кислот та скипидару; живиця’ (СУМ, 95).

раторскимъ высочествомъ и съ послами цесарскимъ и аглинскимъ по французску танцювать изволила (X., 1.01.1748).

Утім, не лише в Петербурзі лунала італійська музика, а й у гетьманському палаці в Глухові, де за гетьмана К. Розумовського (1751–1763) відбувалися бали, музичні вечори, театральні вистави, феєрверки, на яких була присутня козацька старшина, зокрема Я. Маркович та М. Ханенко [Дзюба 2017 : 318]. Так, М. Ханенко записав, що на одному з таких заходів *посльъ обѣда музика играла по италианску* (X., 1.11.1752), а Я. Маркович помітив *немало французов* в оточенні гетьмана після його приїзду в Україну в 1760 р. [цит. за Дзюба 2020 : 399].

Про швидке знайомство із тогочасними явищами європейської культури свідчить і запис Я. Марковича за 8.03.1729 р., який слухав разом із Апостолами – батьком і сином – “фабулу о Турандотѣ и Каляфу”⁶.

ССП “Історія та суспільно-політичне життя Європи”. Я. Маркович цікавився історією, не оминаючи нагоди поповнити свій багаж знань: *Сегодня исторію полскую, въ томахъ 3-хъ, купилъ я за 2 р.* (М. II, 219, 18.03.1728). У тезовому викладі змісту літопису Маркович записав: *6-то, 1534 р., за Генриха француза, короля полского...* (М. I, 241, 1 червня, 1725) Про цікавість Марковича до європейської історії свідчить і взята в сестри для прочитання “Європейська історія”: *Обѣдалисмо дома, а у вечеру били у сестри зъ род., которая мнѣ избратъ 8 книгъ позволила, два атляси, Cornelii alapides. In 12 prophetas... Żywoty (?) оус. Historia europea и проч. мелкія* (М. III, 81, 25.01.1731).

Я. Маркович стежив за тогочасними суспільно-політичними подіями в Європі, роблячи відповідні виписки в щоденнику: *Король французскій⁷ нинѣшній понялъ себѣ въ жену дочь Ляцинского, самъ будучи 16 лѣтъ, а ей 23, да ему жѣ, Ляцинско-*

⁶ Імовірно, мався на увазі твір французького драматурга Лесажа “Китайська принцеса”, поставлений у 1729 р. в Парижі [Дзюба 2017 : 313].

⁷ Людовик XV Улюблений, якого одружили з Марією Лещинською, донькою колишнього короля польського й великого князя литовського Станіслава Лещинського.

му, дається жалованне по 200, 000 р. вь Франції (М. I, 308, 23.11., 1725); *Ездилемь до Дебриня полковника, которий при разговорѣ показоваль авизіи французскіе разніе, а между тими и такіе, что прошлого 725 году септ. мѣсяця, состоялся мирній трактатъ на 15 лѣтъ, между королями французскимъ, аглинскимъ и прускимъ, а вь якихъ пунктахъ неизвѣстно, толко бы им надсматривать, дабы вь имперіи римской и во всей Европѣ жадного не было помешательства и что Ляцинскому, тесеви своем, король французскій опредѣлиль домъ королевскій, кавалергарію и полкъ... Королю нинѣшному французскому 17, а ей 24 лѣтъ* (М. II, 91, 15.09.1726); *Король полскій Августъ*⁸ *слишно, что умеръ* (М. III, 269, 27.03.1733); *Зъ вѣдомостей явствуется сіе, что Гданскъ городъ великой отъ нашихъ войскъ и Саксонскихъ осадъ и бамбардированіи и что пришедшее войско французское вь Вейсендмилскіе шанци къ Гданску на суккурсъ Ляцинскому вь 2000 человекъ, отъ нашихъ не допущени вь Гданскъ и многіе побыти, и что уже вь Італіи начались военніи операцїи между войсками цесарскими и французскими, и гишпанскими; цесарского войска тамъ будетъ 40 тысячъ изъ залишкомъ, столко жъ почитать и соединенного, а при Ріенъ рѣкѣ французского 90 тысячъ...*⁹ (М. III, 375–376, 11.06.1734); *Іюня 29-го была жестокая баталья вь Італїи цесарского войска зъ соединенною армїею французскою и сардинскою и гишпанскою, где много тысячъ солдатъ зъ обоихъ сторонъ побито, такъже много генераловъ и другихъ високихъ лицъ побито, жестоко ранено и полонено, отъ полдня баталья до полуночи протяглася* (М. III, 389, 10.08.1734).

Цікавили Я. Марковича й інші новини з-за кордону, що їх переповідали люди: *Рано булисмо у господина брегадира, которій сказоваль намъ з вѣдомостей заморскихъ от Амстердама, что в портъ Либавскомъ*¹⁰ *появилась риба чрезвычайной величини... <далі опис диво-риби>* (М. I, 191, 24.01.1725).

⁸ Мається на увазі Август II Фрідріх (Сильний).

⁹ Ідеться про війну за польську спадщину, що тривала в 1733–1735 рр.

¹⁰ Ліепая (нім. Libau) – місто в Латвії, на березі Балтійського моря.

Деякі ж історичні події автори щоденників спостерігали на власні очі. Так, про Європу як сукупність “європейських королівств” згадано в контексті церемонії, присвяченої укладеному в 1721 р. миру між Російською імперією та Швецією, свідком якої був тодішній старший військовий канцелярист М. Ханенко: ... *его жь [монарха] дѣйствиемъ состоялся миръ, оттуду барзѣ прославлялъ воинство Россійское нынѣшное регулярное, же зъ такъ сильнымъ, искуснымъ, во всякіе воинскіе запасы доволнымъ, прочіимъ Европскимъ Королевствамъ страшнымъ, и правѣ непобѣдимымъ неприятелемъ...* (ХЖ, 28.01.1722).

Знання французької мови дозволяли мемуаристам читати періодичні видання мовою оригіналу, а отже, дізнаватися про європейські новини з перших уст: *Гетманъ прислалъ ко мнѣ газеты французскіе и при томъ получилъ я книжцу противъ Каменя Вѣри, называющуюся Genius Stephani Javorscii*¹¹ (М. III, 105, 2.05.1731) [див. Дзюба 2016 : 73]; *Въ газетахъ иностранныхъ <імовірно, французьких. – О. Б-Б.> написано, что октовр. 5-го полского, а нашего септ. 24-го, електоръ саксонскій Фридерикъ Августъ избранъ отъ конфедератовъ королемъ полскимъ на мѣсто отца его, а король прежде избранный Станѣслав Лецинскій зъ Варшави ушолъ зъ своими партизанами въ Гданскъ...* (М. III, 334–335, 1.12.1733) Зі щоденника М. Ханенка дізнаємося, що читання французької періодики було поширеним в освічених колах того часу: *Были зъ паньчемъ у графа Савы Владиславича, текмо оного не застали; такожъ были и у постъ-директора Аша за газетами французкими* (Х., 62, 20.07.1732) Французькі газети (імовірно, видання під назвою *Gazette d'Amsterdam*) замовляли з Амстердама [Бачинська : 371, цит. за Дзюба 2020 : 404].

Так само, щоб бути в курсі європейських новин, П. Апостол передплачував французьку періодику: *Був у Бассевица, у духовника, на пошти, де постановив умову з п. Ашем (Asch) на одержання французьких газет впродовж цілого року, що обійдеться мені в 14 р[ублів]* (А., 341, 20.10.1725), а також читав новини

¹¹ Вірогідно, адресантом був П. Апостол, із яким товаришував та обмінювався друкованими виданнями Я. Маркович.

німецькою: *Дістав першу німецьку газету* (А., 348, 30.01.1726). Про інтерес П. Апостола до європейської історії свідчать записи його покупок: *Був у князя, а після обіду в отця Кондоїда, який продав мені ще дві італійські книги: "Історія Фландрії" та "Історію Угорщини" за 13 руб[лів]* (А., 347, 11.01.1726).

Загалом, як відзначає О. Дзюба, мемуаристи мали великий інтерес як до власної "козацької" історії, так і всесвітньої (європейської). Цікавим є той факт, що серед Ханенкових книг фігурує популярна в Україні праця "*Введение в историю европейскую*", яку переклав вихованець Києво-Могилянської академії (sic!) Гавриїл Бужинський (СПб., 1718) [Дзюба 2018 : 505].

ССП "Іноземні мови й література". Інтелектуальні запити для мемуаристів мали першорядну вагу та пріоритет: відомо, що Я. Маркович знаходив час на читання й у військових походах [Дзюба 2017 : 310–311], а П. Апостол читав і конспектував латинські та французькі книжки (здебільшого драматургію та історію), навіть перебуваючи в степу [Шевчук : 42]. Разом із М. Ханенком усі троє підтримували тісні взаємини й обмінювалися літературними новинками й періодикою. Водночас у щоденниках є записи і про обмін книгами з іншою козацькою старшиною, родичами і приятелями, на підставі чого О. Дзюба стверджує, що "дозвілля освіченої козацької старшини до певної міри заповнювалося читанням історичної, теологічної, класичної та тогочасної європейської літератури" [Дзюба 2017 : 313].

Як зазначає Л. Гнатюк, прищеплене в Академії ставлення до мов (Маркович здобув ґрунтовні знання латини, давньогрецької, гебрійської, польської, якими читав / писав і з яких перекладав) спричинило прагнення опанувати ще одну мову, яка набувала поширення в аристократичних колах [Гнатюк : 109–110]. Так, у 33 роки Яків Маркович почав вивчати французьку мову: *Сегодня начал учиться по французьску, отъ Люки, секретара гетманского* (М. II, 325, 6.10.1729) Записи в щоденнику свідчать про перебіг навчання: *Началъ я теперь учится французьской конструкцїи* (М. II, 329, 24.10.1729), *Началемъ учиться вокабуловъ и діалюга французьского* (М. II, 330, 27.10.1729); *Сегодня екзерцицїя*

по французьску началом компоновать (М. II, 334, 24.11.1729) Згодом Я. Маркович домовився зі своїм учителем і щодо братового навчання: *Зь Лукою за брата Івана въ наученіи французьского языка уговорилемся за 60 р. на годъ* (М. III, 69, 4.12.1730).

М. Ханенко добре володів польською мовою, купував у Петербурзі в Академії наук польські Псалтир і Біблію і, маючи намір вивчати французьку, брав уроки в учителя Еміха: *Посль обѣда были у мене учителя французского языка Сужи и Емѣхъ* (X., 27.07.1747), а також придбав франкомовний Новий Заповіт [цит. за Дзюба 2016 : 76]: *За “Новый Заветъ” французскій и за лекції Еміху даны 1 р. 10 к.* (X., 9.12.1747). М. Ханенко подбав про те, щоб син Василь вивчав іноземну мову: *почаль знову синъ Василь ходить для ученія французского языка къ информатору* (X., 21.08.1742).

П. Апостол занотовував, що на прохання князя перекладав ділові документи з французької, німецької, польської мов: *Кн. Менишков дав мені перекласти всілякі французькі та польські (Pol.) листи.* (A., 361, 12.08.1726), а також давав уроки іноземної його синові: *...потім я говорив французькою з молодим князем Менишковим* (A., 345, 29.12.1725).

Поштові послуги дозволяли обмінюватися літературою й замовляти книжки з-за кордону: *Братъ п. Михайло приехалъ в Дунаецъ и прислалъ ко мнѣ пакетъ, въ якомъ писмо п. Петра зъ С. П. Бурху, и приложенна книжица маленькая, французская на юнь м-ць* (М. III, 388, 7.08.1734); *Отослалъ чрезъ хлопця Карпа книжку нѣмецкую до Носка – о. св. Феодоръ Стратилатъ.* (X., 21.08.1746). Такі подарунки, на думку О. Дзюби, свідчать про ціннісні орієнтації в середовищі освіченої козацької старшини [Дзюба 2017 : 313].

Серед довжелезного переліку придбаного в Гданську краму увагу привертають іноземні книжки, зокрема й французькі (на момент запису в щоденнику Я. Маркович уже понад рік вивчав французьку): *Книги: Dictionnaire royal., par Pomai, 12 зол., Avantures de Thelemac; 3 зол., 18 грив., Lettres de Bussi Rabutin, 10 зол...* (М. III, 70, 11.12.1730); *Книги, томовъ 4, французьскіе, авторъ Dictionnaire universal de fuselliere, à la Haye* (М. III, 215, 9.08.1732).

П. Апостол також був активним читачем європейської літератури: купував книжки іноземними мовами: *За палітурку для двох оправлених німецьких книг 25 к[опійок]* (А., 348, 27.01.1748), ... *передав ... список французьких книг, які наказав доставити собі* (А., 358, 6.06.1726), а потім робив із них виписки: *Я виписав із італійської книги “Teatro politico ceremoniale” такі місця [...]* (А., 334, 9.07.1725), *Виписав такі місця із комедії “La coquette”* (А., 334, 15.07.1725).

Серед книжок, які придбав Я. Маркович, фігурують праці Луї Морері¹²: *Писма отправилемь... до Люки <учителя французької> о купль книгъ Мореря и аполוגіи Буддеевой, и взяттю на то денегъ 20 р. зъ небольшоимъ у людей моихъ* (М. III, 85, 12.02.1731) та інші лексикографічні видання: *Желязо приехалъ съ Москви и привезлъ рыбы: осятровъ двоихъ, бѣлорубицію и лосося, да отъ Люки – Мах. Le grand dictionnaire*¹³ *за 20 р.* (М. III, 93, 10.03.1731).

Можна помітити, що в зазначених контекстах назви книжок найчастіше поєднуються з цифровим позначенням їхньої ціни: на думку О. Дзюби, це пов'язане з тим, що книга становила не лише інтелектуальну, а й суттєву матеріальну цінність (до вартості входила й робота палітурника); саме тому обмін книжок часто супроводжувався відповідною розпискою [Дзюба 2020 : 513–514].

На прикладі ад'єктива *нѣмецкій* спостерігаємо його полісемантичність: значення ‘написаний німецькою мовою’ реалізується в поєднанні зі субстантивами *азбука, букварь, книжечка* а також з іншими ад'єктивами цього типу – *латинский, французский*: *Куплены... три азбуки: латинская, нѣмецкая и французская – 36 к.* (X., 12.04.1749); натомість друге значення ‘виготовлений у Німеччині’ актуалізується у сполученні з іменником *чоботи*: *За ключикъ до зигарка 18 к., за книжечку латинского и*

¹² Луї Морері (1643–1680) – французький священник і енциклопедист.

¹³ Імовірно, ідеться про працю Moreri L. Grand Dictionnaire historique, ou Mélange curieux de l'histoire sacrée et profane. Lyon : I. Girin, V. Rivière, 1674. 1205 р. (“Великий історичний словник, або Цікава суміш сакральної і світської історії”) – перше лексикографічне видання Нового часу національною (французькою), а не латинською мовою, яке вплинуло на подальше становлення європейської лексикографії.

нїмецького букваря 35 к., на гвоздики до чоботъ нїмецькихъ 2 к. (X., 5.06.1732) у тому самому реченні.

У наведених прикладах простежується нашарування полів “Матеріальна культура” (назви харчових продуктів, взуття) і “Духовна культура” (назви книжок).

Висновки

1. Козацькі діаріюші – цінне джерело концептуальних знань про Європу з погляду українців XVIII ст. Автори щоденників – найосвіченіші люди свого часу – були досить багаті як матеріально, так і духовно. Вони вивчали іноземні мови (латину, французьку, німецьку, італійську, польську), читали й перекладали з них, дбали про освіту нащадків; цікавилися новинками європейської літератури, науки, філософської думки; обмінювалися книгами і спілкувалися з приводу прочитаного; стежили за культурним життям Європи, відвідуючи нові вистави європейських митців. У побуті віддавали данину моді, купуючи тканини для одягу з країн Європи, як представники козацької еліти мали доступ до фізичних насолод (напоїв, тютюну) європейського походження. Як мемуаристів їх особливо цікавила історія: вони перебували в курсі суспільно-політичного життя Європи, передплачуючи європейські газети; водночас вони були учасниками та свідками важливих історичних подій.

2. На основі проаналізованих діаріюшів виокремлено багато лексичних одиниць, передусім АСС, на позначення європейських реалій. Відтопонімні ад’єктиви у складі таких АСС поєднуються зі стрижневими субстантивами, що позначають як об’єкти матеріальної, так і духовної культури.

3. Семантичний простір концепту ЄВРОПА найяскравіше репрезентують СП “Духовна культура” та “Матеріальна культура”, кожне з яких, так само поділяється на ССП відповідно до лексико-семантичних груп. Ці поля не є ізольованими: послідовно простежується характерна для концепту ЄВРОПА тенденція поліплощинності матеріального та духовного, що окреслилася ще в XVI–XVII ст.

4. Названі семантичні поля виражаються такими засобами:

а) номінаційні АСС із відтопонімним ад’єктивом, що означає належність до Європи;

- б) субстантиви на позначення європейських тканин та інших виробів і продуктів європейського виробництва;
- в) європейські топоніми, гідроніми й етноніми;
- г) прислівники, які позначають спосіб висловлення іноземною мовою, спосіб виробництва чи звичай, властивий Європі;
- г) оніми – імена відомих європейських філософів, науковців чи письменників;
- д) терміни наукової та освітньої галузі.

5. Європа залишила помітний слід у мовній картині світу освічених українців XVIII ст., що є закономірним результатом історичної тяглості українсько-європейських зв'язків у культурно-освітній, науковій і торговельно-економічній галузях.

6. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні інших пам'яток і документів аналізованого періоду, зокрема, історіографічного й епістолярного жанрів.

ДЖЕРЕЛА

А. – Щоденник Петра Даниловича Апостола. *Малі українські діярії XVII–XVIII ст.* / упоряд. вступ. стат. та комент. В. Шевчука. Київ : ТОВ Видавництво “Кліо”, 2015. С. 325–369.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. В 7 т. Т. 1: А–Г / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. Київ : Наук. думка, 1982. 632 с.

ЛГП – Лікарські та господарські порадники XVIII ст. (Серія: Пам'ятки української мови). Київ : Наук. думка, 1984. 128 с. URL : <http://litopys.org.ua/porad/por.htm>.

М. I, М. II, М. III – Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.) / под ред. А. Лазаревский. *Киевская старина*. Ч. 1 : 1717–1725 гг. 1893; Ч. 2 : 1726–1729 гг. 1895; Ч. 3 : 1730–1734 гг. 1897. Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.

М. IV – Дневник Якова Марковича / издав В. Модзалевський. Ч. 4 : 1735–1740 роки. *Жерела до історії України-Руси* / Археогр. коміс. НТШ; т. 22. Київ; Львів : Накладом НТШ, 1913.

Мел. – Сучасна сатира: промова Мелешка. // Михайло Грушевський. *Історія української літератури*. У 6-ти т. 9 кн. Київ, 1995. Т. 5. Кн. 2. С. 294–301. URL : <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush530.htm>.

МУД – Малі українські діярії XVII–XVIII ст. / упоряд. вступ. ст. та комент. В. Шевчука. Київ : ТОВ Видавництво “Кліо”, 2015. 407 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. Т. 10 : Т–Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. Київ : Наук. думка, 1979.

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / редкол. : Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. Вип. 1–17. Львів, 1994–2017.

Х. – Ханенко Н. Д. Дневник генерального хоружего Николая Ханенка (1727–1753). Київ : ред. “Киев. Старины”, 1884. URL : <http://litopys.org.ua/khanenko/khan01.htm>.

ХЖ – Диариуш, или журнал, то есть повседневная записка случаяющихся при дворе ясновельможного его милости пана Иоанна Скоропадского событий... наченный 1722 году и оконченный в том же году по преставлении и погребении упомянутого гетмана Иоанна Скоропадского, в месяце июле, войсковою канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком / изд. О. Бодянского. 1858. № 1. URL : <http://litopys.org.ua/khanenko/khan24.htm>.

ХТ – Дневник Николая Ханенка (1719–1723 и 1754 гг.) / под ред. А. Титова. *Киевская старина*. Кн. 7–8. Київ, 1896. URL : <http://litopys.org.ua/khanenko/khan17.htm>.

ЛІТЕРАТУРА

Бачинська О. А. Уявлення Європи про військово-політичну ситуацію в Україні 1708–1709 рр. через новини франкомовного видання “Амстердам”. *Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смоля.* У 2-х кн. Кн. 2 : Простори історика / відп. ред. Г. Боряк. Київ, 2020. С. 363–372.

Богомолець-Бараш О. М. Специфіка вербалізації концепту ЄВРОПА в мовній картині світу Г. Сковороди. *Studia Linguistica*. 2021. Вип. 18. С. 37–56.

Богомолець-Бараш О. М. Об’єктивація концепту ЄВРОПА в українській мові XVI – першої половини XVII ст. *Українське мовознавство*. Вип. 1(52). С. 54–78.

Войтів Г. В. Назви одягу в пам’ятках української мови XIV–XVIII ст. : автореф. ... канд. філол. наук. Львів, 1995. 24 с.

Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2010. 446 с.

Горобець В. Й. Діаріуші – визначні пам’ятки української писемності XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання*. Вип. 7. Київ, Наук. думка, 1972. 172 с.

Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. Київ : Наук. думка, 1979. 128 с.

Гриценко С. П. Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст. Київ : КММ, 2017.

Дзюба О. Українці в європейських містах: адаптація до життя в нових соціумах (XVIII ст.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2003. Вип. 3. С. 55–63.

Дзюба О. “Україна” і “Малоросія”: слова і поняття в українській мемуарній літературі XVIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип. 15. Київ : Ін-т історії України, 2015. С. 42–52.

Дзюба О. М. Вихованці Києво-Могиллянської академії: українські мемуаристи Я. Маркович та М. Ханенко (перша половина XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2016. № 3. С. 64.

Дзюба О. Дозвілля в повсякденному житті козацької старшини (на матеріалах мемуарної літератури першої половини XVIII ст.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2017. Вип. 13–14. С. 308–326.

Дзюба О. М. Мемуаристи Гетьманщини XVIII ст.: інтелектуальні інтереси та духовні запити. *Історія Української держави*. Гетьманат ранньомодерної доби. Київ, 2018. С. 591–611.

Дзюба О. Українська мемуарна література XVIII ст: особливості індивідуального стилю. *Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації* / відп. ред. В. Смолій. Київ : Інститут історії України, 2020. С. 383–409.

Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник. Львів, 2018. 688 с.

Дячук В. Семантичний простір концепту як джерело інтерпретації його змісту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. Вип. 1(31). С. 12–16.

Нічик В. М. Києво-Могиллянська академія і німецька культура. Київ : Укр. Центр духовної культури, 2001. 252 с.

Потульніцький В. Інтелектуальні впливи Заходу на духовне життя української еліти в XVII–XVIII століттях. *Київська старовина*. 2001а. №. 1. С. 3–10; 2001б. №. 5. С. 3–10.

Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могиллянської академії. Київ : Вид. дім “КМ Академія”, 2003. 184 с.

Шевчук В. Про малі українські діяріші як історико літературні пам’ятки. *Малі українські діяріші XVII–XVIII ст.* / упоряд. вступ. стат. та комент. В. Шевчука. Київ : ТОВ Видавництво “Кліо”, 2015. С. 7–50.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., переробл. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.

Яременко М. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина). *Київська Академія*. 2012. № 10. С. 117–185.

REFERENCES

Bachynska, O. A. (2020). Ujavlennia Yevropy pro viiskovo-politychnu sytuatsiiu v Ukraini 1708–1709 rr. cherez novyny frankomovnoho vydannia “Amsterdam”. *Academia. Terra Historiae. Studii na poshanu Valerii Smoliiia*, book 2, 363–372 (in Ukrainian).

Bohomolets-Barash, O. M. (2021). Peculiarities of verbalization of the concept EUROPE in Hryhorii Skovoroda’s language model of the world. *Studia Linguistica*, 18, 37–56. <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.18.39-54> (in Ukrainian).

Bohomolets-Barash, O. M. (2022). Representation of the concept of EUROPE in Ukrainian language of the XVI–XVII centuries. *Ukrainske movoznavstvo*, 1(52), 54–78. [https://doi.org/10.17721/um/52\(2022\).44-78](https://doi.org/10.17721/um/52(2022).44-78) (in Ukrainian).

Voitiv, H. V. (1995). Nazvy odiahu v pamiatkakh ukrainskoi movy XIV–XVIII st. Extended abstract of Candidate’s thesis (Linguistics). Lviv. (in Ukrainian).

Hnatiuk, L. P. (2010). The Linguistic Phenomenon of Gregory Skovoroda in the Context of the Old Ukrainian Book Tradition. Kyiv : VPTs “Kyivskiy universytet” (in Ukrainian).

Horobets, V. Y. (1972). Diariushi – vyznachni pamiatky ukrainskoi pysemnosti XVIII st. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia*, vol. 7. Kyiv : Naukova dumka (in Ukrainian).

Horobets, V. Y. (1979). *Leksyka istorychno-memuarnoi prozy pershoi polovyny XVIII st.* Kyiv : Naukova dumka (in Ukrainian).

Hrytsenko, S. P. (2017). *Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st.* Kyiv : KMM (in Ukrainian).

Dziuba, O. (2003). Ukraintsi v yevropeiskykh mistakh: adaptatsiia do zhyttia v novykh sotsiumakh (XVIII st.). *Sotsium*, 3, 55–63. http://resource.history.org.ua/publ/socium_2003_3_55 (date of access: 09.02.2023) (in Ukrainian).

Dziuba, O. (2015). “Ukraina” i “Malorosiiia”: slova i poniattia v ukrainskii memuaranii literaturi XVIII st. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*, 15, 42–52. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba_Olena/Ukraina_i_Maloro_siiia_slova_i_poniattia_v_ukrainskii_memuaranii_literaturi_XVIII_st.pdf? (date of access: 09.02.2023) (in Ukrainian).

Dziuba, O. M. (2016). Vykhovantsi Kyievo-Mohylianskoï akademii: ukrainski memuarysty Ya. Markovych ta M. Khanenko (persha polovyna XVIII st.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 64. http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2016_3_6 (date of access: 09.02.2023) (in Ukrainian).

Dziuba, O. (2017). Dozvillia v povsiakdennomu zhytti kozatskoï starshyny (na materialakh memuarnoi literatury pershoï polovyny XVIII st.). *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*, 13–14, 308–326. http://resource.history.org.ua/publ/sash_2017_13-14_17 (date of access: 09.02.2023) (in Ukrainian).

Dziuba, O. M. (2018). Memuarysty Hetmanshchyny XVIII st.: intelektualni interesy ta dukhovni zapyty. *Istoriia Ukrainyskoï derzhavy. Hetmanat rannomodernoï doby*. Kyiv, pp. 591–611 (in Ukrainian).

Dziuba, O. (2020). Ukrainska memuarna literatura XVIII st: osoblyvosti individualnoho stylu. *Liudyna, suspilstvo, vlada v davnii ta rannomodernii Ukraini: konteksty istorychnoi prezentatsii*. Kyiv : In-t istorii Ukrainy, pp. 383–409. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba_Olena/Ukrainska_memuarna_literatura_XVIII_st_osoblyvosti_individualnoho_styliu.pdf? (date of access: 09.02.2023) (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H. (2018). Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk. Lviv, 2018 (in Ukrainian).

Diachuk, V. (2022). Semantychnyi prostir kontseptu yak dzherelo interpretatsii yoho zmistu. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*, 1(31), 12–16. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.31.03> (in Ukrainian).

Nichyk, V. M. (2001). Kyievo-Mohylianska akademiia i nimetska kultura. Kyiv : Ukr. Tsentru dukhovnoi kultury (in Ukrainian).

Potulnytskyi, V. (2001). The Intellectual Influences Yaremenko Maksym of the West on the Spiritual Life of Ukrainian Elite in the Seventeenth – Eighteenth Centuries) *Kyivska starovyna*. 2001a, 1, 3–10; 2001b, 5, 3–10 (in Ukrainian).

Khyzhniak, Z. I. & Mankivskyy, V. K. (2003). *Istoriia Kyievo-Mohylianskoï akademii*. Kyiv : Vyd. dim “KM Akademiia” (in Ukrainian).

Shevchuk, V. (2015). Pro mali ukrainski diiariushi yak istoryko literaturni pamiatky. *Mali ukrainski diiarii XVII–XVIII st.* Kyiv : TOV «Vydavnytstvo “Klio”», pp. 7–50 (in Ukrainian).

Yakovenko, N. (2006). Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy. Kyiv : Krytyka (in Ukrainian).

Yaremenko, M. (2012). Nasolody osvichenykh v Ukraini XVIII stolittia (pro kulturu vzhyvannia tserkovnoiu elitoiu chiau, kavy ta vyna). *Kyivska Akademiia*, 10, 117–185 (in Ukrainian).

Oleksandr Bohomolets-Barash, PhD student
ORCID ID: 0000-0001-9646-2127
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**The European imprint in the linguistic picture of the world
of an educated Ukrainian of the eighteenth century
(based on private Cossack diaries)**

Background. *In the context of the ongoing Russian war against Ukraine, when its relations with European countries are strengthening as Ukrainians are defending not only themselves but the whole of Europe, it is important to examine the history of Ukrainian-European relations at the linguistic level. It is known that Ukrainian students studied at European universities already in XV–XVI centuries, mainly in Germany. Moreover, some embarked on a long educational journey through Europe, including studies in France and Italy. Later, in XVII–XVIII centuries, a significant role in the educational system played Kyiv (now Kyiv-Mohyla) Academy, the all-Ukrainian center of education, science, and culture of that period, from where the students went to Europe to deepen their knowledge. Following the best European educational practices, Kyiv Academy contributed to the rapid adaptation of Ukrainian students to the international environment in Europe. Amongst these students, were descendants from the families of the Ukrainian nobility and Cossack officers, including the Markovych and Khanenko families, whose diaries are the subject of research in this article.*

Aims and approach. *Cossack diaries were the subject of in-depth historical & linguistic research, including educational background, intellectual interests, and individual style of writing of Yakiv Markovych, Mykola Khanenko, and Petro Apostol – the authors of the analyzed documents. However, so far, the lexical units related to Europe have not been the object of a separate study in the above-mentioned texts, which determines the scientific novelty of our research.*

Methodology. *To fulfill the tasks, set out in the article, we used the method of analyzing the semantic space of the concept, which involves grouping the studied vocabulary according to the ideographic principle, which, in turn, makes it possible to reconstruct the linguistic picture of the world. The peculiarities of the functioning of adjectival-substantive phrases in the texts of the diaries were analyzed from the perspective of combinatorial linguistics.*

Results and findings. *Cossack diaries are a valuable source of conceptual knowledge about Europe from the perspective of 18th-century Ukrainians. The authors of the diaries, the most educated people of their time, were quite rich both materially and spiritually. Accordingly, they studied foreign languages (Latin, French, German, Italian, Polish), read and translated from them, provided education for their descendants; were interested in the latest in European literature, science, and philosophical thought; exchanged books and communicated about what they had read; followed the cultural life of Europe, attending new performances by European authors. In everyday life, they paid tribute to fashion by buying fabrics for clothing from European countries, and as representatives of the Cossack elite, they had access to physical pleasures (drinks, tobacco) of European origin. As memoirists, they were particularly interested in history: they were aware of Europe's social and political life by subscribing to European newspapers; at the same time, they were participants and witnesses of important historical events.*

Based on the analyzed diaries, a variety of lexical items, primarily adjectival and substantive phrases, have been identified to refer to items of European spiritual/material culture, phenomena, and persons related to Europe. Accordingly, the semantic fields “Spiritual Culture” and “Material Culture” were built in the semantic space of the concept of Europe.

Conclusion. *Europe left a noticeable impact on the linguistic picture of the world of educated Ukrainians of the eighteenth century, which is a natural result of the historical continuity of Ukrainian-European relations in the cultural, educational, scientific, art, and international trade fields.*

Keywords: *concept, EUROPE, linguistic picture of the world, Cossack diaries, Baroque, Yakiv Markovych, Mykola Khanenko, Ukrainian language, adjective-substantive phrases.*

Стаття надійшла до редколегії 24.02.23

Рекомендована до друку 27.03.23

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)